

Keywords: communicative skills, communication, speech correction.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2014 року

Статтю прийнято до друку 25.09.2014 року

Рецензент: д. пед.н, проф. Тарасун В.В.

УДК: 376.36

КОРЕКЦІЯ КОМУНІКАТИВНИХ БАР'ЄРІВ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ФФНМ

Митурак М.Т.

З ускладненням різних сторін буття людини в сучасних умовах все більшого значення набуває проблема ефективної комунікації та встановлення взаєморозуміння між учасниками соціальної взаємодії. Особливо актуальною ця проблема є по відношенню до дітей з мовленнєвими порушеннями, що обумовлює необхідність пошуку ефективних шляхів формування в них повноцінної комунікативної діяльності.

Проблема становлення комунікації в осіб з типовим мовленнєвим розвитком представлена в дослідженнях Алмазової О., Божович Л., Виготського Л., Лісіної М., Лурія О., Райса Ф., Реан А., Фреліх А., Холла С. та ін. Низку досліджень присвячено вивченню особливостей комунікації осіб з порушеннями мовлення – Базими Н., Грибової О., Гриншпун Б., Ковшикова В., Левіної Р., Ленів З., Макерової О., Мартиненко І., Соловйової Л., Шипіціної Л., Шеремет М. та ін.

Аналіз загальної психолого-педагогічної літератури свідчить, що в межах зазначеної проблеми досліджено особливості комунікативної поведінки дітей з нормальним мовленнєвим розвитком, розкрито структуру процесу комунікації, представлено сутність, структуру, функції комунікативних дій та операцій; виділено особливості спілкування з ровесниками та дорослими дітьми з нормальним мовленнєвим розвитком – (Ананьєв Б., Андрєєва Г., Карпенко Л., Леонтьєв О., Ломов Б., Рубінштейн С., Паригін Б.).

Результати спеціальних психологічних досліджень засвідчують труднощі та відхилення у становленні комунікативних умінь і навичок у осіб з первинною мовленнєвою патологією. Алмазова О.О., Халілова Л.Б. зазначають, що в дітей з порушеннями мовлення простежуються труднощі в організації власної мовленнєвої поведінки, що впливає, власне, на їхнє спілкування з оточуючими. Дослідження спілкування дітей молодшого шкільного віку із порушеннями мовлення (Грибова О., Гриншпун Б., Левіна Р., Піроженко Т., Соловйова Л. Чиркіна Г.) засвідчили низьку мовленнєву активність у грі, недостатній мовленнєвий супровід ігрових дій, домінування ситуативно-ділової форми спілкування; труднощі ведення діалогу на тематику, що не стосується побутових ситуацій; незацікавленість у контакті, невміння орієнтуватись у ситуації спілкування, негативізм [2].

При ФФНМ негативний вплив на розвиток особистості пов'язаний із усвідомленням дитини свого порушення. Часто критичне відношення до стану власного мовлення приводе до того, що дитина починає соромитися свого мовлення, уникає ситуацій мовленнєвого спілкування, стає замкнутою, невпевненою у своїх силах та можливостях. У результаті можуть формуватися негативні особистісні риси (замкнутість, негативізм, неконтактність). Наявність або відсутність даних вторинних порушень визначається умовами виховання та навчання. Правильно вибраний стиль виховання, спокійна та доброзичлива обстановка сприяють формуванню у дитини з ФФНМ позитивного і адекватного самосприйняття [4].

Метою даної статті є висвітлення результатів дослідження проведеного впродовж 2013-2014 рр. на базі ЗОШ №1, с. Зимна Вода, Львівської області. Дослідженням було охоплено дітей молодшого шкільного віку із ФФНМ (8-9 років), у кількості 19 осіб.

Досягнення поставленої мети здійснювалося за допомогою вирішення наступних завдань:

- виявити рівень сформованості комунікативної діяльності у дітей молодшого шкільного віку із ФФНМ;
- виявити наявність комунікативних бар'єрів у дітей із ФФНМ;
- визначити стан сформованості комунікативних здібностей у дітей із ФФНМ.

Дослідження проводилося впродовж трьох етапів.

1. На першому етапі на основі методики було визначено рівень сформованості комунікативної діяльності дитини;

2. На другому етапі – виявлення стану наявності комунікативних бар'єрів;

3. На третьому етапі – поділ на групи в залежності від вираженості комунікативних бар'єрів.

При обстеженні досліджувалося уміння дитини спілкуватися із однолітками та дорослими, із знайомими та незнайомими співрозмовниками; вияв ініціативи у відповідних комунікативних ситуаціях; доречне використання етичних норм спілкування.

У процесі проведення дослідження застосовувалися такі методики: методика Комунікативно-

мовленнєвий розвиток дитини Піроженко Т.О., Мальований апперцептивний тест Собчик Л.М. та методика виявлення комунікативних та організаторських здібностей (КОС).

На першому етапі дослідження застосовувалася методика Піроженко Т.О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини [5]. Метою даної методики є визначення рівня сформованості комунікативної діяльності у дітей. Стимульний матеріал склали сюжетні картинки на тему: «Зустріч двох друзів» та «В лісі». Кожній дитині пропонувалася картинка за якою вона мала самостійно скласти розповідь.

На другому етапі дослідження виявлення наявності комунікативних бар'єрів у дітей молодшого шкільного віку із ФФНМ ми використали Мальований апперцептивний тест Л. М. Собчик [6], який є компактним модифікованим варіантом Тематичного апперцептивного теста Г. Мюррея. Застосування цієї методики дає змогу психологічного вивчення стану сформованості когнітивного та диспозиційного компонентів соціальної перцепції, які складають основу для соціально-перцептивного передбачення, а також встановити особливості сформованості у дитини часової перспективи – тобто представленості у відповідях взаємозв'язку минулого, теперішнього й майбутнього часів.

Стимульний матеріал методики представлений контурними сюжетними картинками зі схематичним зображенням людських фігурок. Дітям пропонується за кожною картинкою скласти оповідання, використовуючи власний життєвий досвід та суб'єктивні уявлення. При побудові описів необхідно було висвітлити такі питання: 1. Хто ці люди? 2. Що відбувається в даний момент часу? 3. Що вони думають та відчувають? 4. Що передувало даній ситуації? 5. Чим закінчиться ця ситуація?

На третьому етапі дослідження застосовувалася методика комунікативних і організаторських здібностей.

Методика виявлення комунікативних і організаторських здібностей складається із 40 запитань, з яких 19 на визначення комунікативних здібностей. Ми застосовували модифікований варіант методики КОС [3], який не включав шкалу вивчення організаторських здібностей з огляду на вікові особливості дітей. На кожне запитання дитина повинна дати відповідь «так» або «ні».

Результати першого етапу дослідження показали, що діти молодшого шкільного віку із ФФНМ продемонстрували невисокі показники сформованості комунікативної діяльності, що зумовлено певними труднощами у використанні комунікативних навичок у колективі.

На високому рівні завдання виконало 29% учнів. Представники цієї категорії продемонстрували сформованість стійких мотивів спілкування з дорослими та ровесниками; ініціативність; володіння невербальними засобами спілкування; розвиненістю і різноманітністю побудови мовлення у діалозі й монологі; зв'язністю, логічністю висловів; наявністю творчих розповідей.

Відповіді 38% учнів свідчать про середній рівень сформованості комунікативної діяльності. Такі учні характеризуються наступними ознаками: ситуативністю проявів особистісних та пізнавальних мотивів спілкування з дорослими та однолітками, які не стали стійким, стабільним механізмом, що спонукає до особистої ініціативи під час мовленнєвої взаємодії; відсутністю активності в комунікації; слабкою сформованістю навичок соціально-перцептивного аналізу ситуації спілкування; не сформованістю елементів творчої уяви, фантазії; невмінням виходити за межі наочної ситуації; бідністю граматичних та звукових утворень, що використовуються для встановлення взаєморозуміння у мовному спілкуванні.

33% учнів продемонстрували низький рівень. Такі діти характеризуються не сформованістю мотивів спілкування з дорослими і ровесниками; труднощами вступу в контакт; безініціативності у веденні діалогу; мимовільним використанням експресивних невербальних засобів комунікації при невмінні помічати їх у співрозмовників; складнощами у формуванні задуму дій партнерів по спілкуванню.

На другому етапі встановлювалася наявність комунікативних бар'єрів шляхом порівняльного дослідження психосоціальної ситуації розвитку дітей з ФФНМ молодшого шкільного віку та їх ровесників із мовленням у нормі. При аналізі описів поведінки людини в ситуаціях соціальної взаємодії виявлено кількісні розбіжності між досліджуваними категоріями дітей. Потребують тлумачення також основні тенденції, які висвітлюють стан сформованості когнітивного та диспозиційного компонентів соціальної перцепції у школярів [1].

Ознаки невпевненості, тривоги переважали в описах дітей з ФФНМ (36% відповідей) та виявлялися в характері ситуацій, які носили загрозливий характер для одного з персонажів, а також схильності до уточнення, конкретизації.

В описах дітей із ФФНМ домінували сюжети, де персонажі відчувають залежність від інших, самотність, неспроможність самому вирішити свою проблему. Агресивні реакції були меншою мірою властиві дітям із ФФНМ у порівнянні з їх з ровесниками, у яких мовлення у нормі (5% відповідей). Серед відомих видів реагування на небезпеку («завмирання», «агресія», «втеча») у дітей із ФФНМ переважають теми втечі та завмирання: «Цей хлопець втікає від міліціонера. Але міліціонер його не наздогнав, він втік додому». При описі конфліктних ситуацій у дітей з ФФНМ спостерігалася схильність до компромісу, поблажливого ставлення до інших. У конструюванні конфліктних ситуацій дітьми із ФФНМ найчастіше описувалися ситуації, в яких складні відношення

між двома людьми переживаються кимось третім, хто не спроможний змінити ситуацію.

В описах дітей із ФФНМ часто була присутня тема відчуття власної малоцінності та включення захисних механізмів виявлялося також у безособових відповідях типу «Люди роблять зарядку», «Люди танцюють».

Таким чином, результати діагностики дітей із ФФНМ на основі апперцептивних тестів дозволяють виявити «слабкі ланки» у системі їх психосоціального розвитку та окреслити відповідні напрями психотерапевтичної роботи. З позицій індивідуальної психології А. Адлера, у цьому процесі вирішальною є взаємодія трьох чинників: комплекс неповноцінності, його компенсація та соціальне середовище. Тому завданнями психотерапії має стати корекція почуття неповноцінності та пов'язаних із ним мотивів і прагнень, формування соціального інтересу, нових соціальних відносин, з перспективою вироблення нового стилю життя [1].

Результати третього етапу вивчення стану сформованості комунікативних здібностей показали, що у 26 % учнів низький рівень комунікативних здібностей, у 37 % учнів нижче середнього, у 32 % - середній, у 5 % дітей високий і дуже високий рівень комунікативних здібностей не показала жодна дитина.

На останньому етапі дослідження на основі методів експертних оцінок ми зіставили результати щодо наявності комунікативних бар'єрів у дітей із ФФНМ та мовленням у нормі (табл. 2.5.).

Особливості комунікативних бар'єрів у дітей

Таблиця 2.5.

Рівні вираженості комунікативних бар'єрів	Групи дітей	
	ФФНМ	Мовлення у нормі
Високий рівень	42%	23%
Середній рівень	33%	33%
Низький рівень	25%	44%

Діти із високим рівнем наявності комунікативних бар'єрів характеризуються переважно несформованістю мотивів спілкування із дорослими, оскільки дорослі завжди помічають мовленнєве порушення дитини і часто виправляють її під час мовлення; труднощами вступу в контакт; безініціативністю у введенні діалогу; складнощами у формулюванні задуму дій партнерів по спілкуванню і розумінні ситуації в цілому.

Діти із середнім рівнем наявності комунікативних бар'єрів характеризуються ситуативністю проявів особистісних, ділових та пізнавальних мотивів спілкування, які не є стійкими, відсутністю активності в комунікації, слабкою сформованістю соціально-перцептивного аналізу ситуації спілкування.

Діти із низьким рівнем наявності комунікативних бар'єрів характеризуються сформованістю стійких мотивів спілкування, частотою контактів, ініціативністю, активною взаємодією з людьми та володінням невербальними засобами комунікації.

Отже, аналіз результатів дослідження дозволив встановити, що в молодших школярів із ФФНМ, спостерігаються комунікативні бар'єри, які часто проявляються у несформованості мотивів спілкування труднощами вступу в контакт, тому нами була складена психокорекційна програма.

В основу розробленої психокорекційної програми покладено наступні принципи: принцип особистісного підходу, каузальний принцип, принцип діяльнісного підходу, принцип єдності діагностики та корекції, ієрархічний принцип. Основна мета програми – розвиток комунікативних умінь та сприяння процесу становлення позитивних відносин у дитячій групі, забезпечення можливостей для підвищення самооцінки, розвиток навичок саморегуляції емоційних станів, в першу чергу, тривожності. Основні завдання програми: набуття та закріплення молодшими школярами навичок позитивної вербальної та невербальної комунікації, розвиток навичок експресивної виразності, розвиток умінь щиро ділитися своїми почуттями та розуміти почуття інших, розвиток взаємної підтримки, довіри, емпатії, підкріплення позитивного образу «я», стимулювання побудови сприятливих взаємовідносин у групі.

Для ефективного корекційного впливу на дітей із ФФНМ необхідно здійснювати цілеспрямований

комплексний логопедичний та психологічний вплив, тому наша програма складається із двох основних компонентів логопедичного та психологічного. Запропонована програма включає комплекс психолого-педагогічних технік прямого і опосередкованого впливу, що забезпечує розвиток емоційної стабільності та стресостійкості дітей та позитивно впливає на формування сприятливих стосунків в дитячому колективі.

Метою логопедичного компоненту є власне усунення мовленнєвого порушення, яке здійснюється за допомогою наступних завдань: формування у дітей фонетичної системи мовлення та розвиток фонематичних процесів. Психологічний компонент корекції складається із двох частин перша частина розрахована на розвиток невербальних засобів комунікації і складається з трьох блоків, а саме:

I блок – комплекс засобів, що розширюють способи й індивідуалізованість невербального контакту, – «вітання», «невербальна розминка», «передача почуттів по колу», «коло з підтримкою», «простір, що чуває», «емоційний ланцюжок», «ступінь довіри». Всі ці ігри і вправи вводять у процес контактостановлення різні системи, формують досвід спільного вираження і проживання дії.

II блок – комплекс засобів, розрахованих на підвищення рівня усвідомленим значущості невербальних засобів у спілкуванні, розвиток здатності оцінювати невербальну інформацію: «подарунки в день народження», «мімічні маски», «контакти очей», «вибери партнера без слів», «незвичайна розмова» (в умовах далекої відстані або через скло вагона), «переправа», «світлина на пам'ять», «створення портретів незнайомця» (казкових персонажів - тварин).

III блок – комплекс засобів, спрямованих на розвиток соціально-перцептивної спостережливості, вдосконалення вмінь аналізу-синтезу невербальної поведінки довколишніх: «Жива картинка» (моделювання ситуацій за картинкою, світлиною), «Хто це?» (створення образу тварин, дізнання вокальної міміки, рухового образу), «Я - не Я» (перетворення один в одного).

Друга частина даної програми полягала у безпосередньому навчанні конкретних соціальних навичок, використовуючи такі засоби, як моделювання, рольова гра, зворотний зв'язок та перенос навички.

Моделювання полягало у розгляді життєвої ситуації, яка пропонувалася дітям з метою показу певної навички. Кожна навичка складалася із специфічних поведінкових кроків. Необхідною умовою було моделювання цих кроків у правильній послідовності. На одному занятті вивчалася тільки одна навичка. Моделювання проводилося із залученням одного з учасників. Для демонстрації навички використовувалось не менше двох прикладів.

Усім учасникам групи роздавалися картки, на яких були написані поведінкові кроки. Кожна картка складалася з одного поведінкового кроку. Таким чином ми спонукали учасників до уважного спостереження за проведенням навички та до висловлювання власної думки щодо оптимального виконання вказаного кроку.

Рольова гра являла собою поведінкову репетицію. В процесі її проведення ми намагалися активізувати увагу хворих школярів і пропонували уявити ситуацію в майбутньому, а не програвати минулі події. Разом з тим попереднє обговорення минулих подій, які могли використовуватися при проведенні навички, стимулювали учасників групи на створення подібних ситуацій, які можуть трапитись у майбутньому. Учасник, який описав ситуацію зі свого життя, в якій може бути корисним застосування навички, ставав головною діючою особою та сам вибирав собі партнера для програвання ситуації. З допомогою ведучого ситуація уточнювалася: обговорювалися обставини, події, що передували цьому, настрої учасників і т.д. Перед проведенням гри нагадувалися кроки навички. Інші учасники гри ставали спостерігачами, оцінювали якість виконання кроку, який був вказаний на їх картці.

Зворотний зв'язок, який отримував головний актор від інших учасників, здійснювався шляхом обговорення. Ми спрямовували школярів у пошуках висловлювань, підтримували їх ініціативу. Після цього ситуацію розігрували інші учасники.

Для переносу навички використовувалися домашні завдання. Учасникам пропонувалося застосувати поведінкову навичку у своєму реальному житті.

Отже, ефективність формування комунікативної діяльності дітей молодшого шкільного віку із ФФНМ буде забезпечується такими педагогічними умовами: комунікативно-мовленнєва спрямованість навчання; включення мови в різні види діяльності (навчально-пізнавальну, навчально-мовленнєву, художньо-мовленнєву, театральну-ігрову, комунікативну); комплексний підхід до розвитку мовлення і навчання мови; адекватна мотивація комунікативно-мовленнєвої діяльності; залучення батьків до спільної роботи з активізації комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей.

Література

1. **Адлер А.** Практика и теория индивидуальной психологии / А. Адлер. – М.: : Прогресс, 1995. – 296 с. 2. **Бацевич Ф.С.** Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. - К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 196с. 3. **Карелин А.** Большая энциклопедия психологических тестов. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 416 с. 4. **Логопедія.** Підручник. За ред. М.К.Шеремет. – К.: видавничий дім «Слово», 2010. – 376с. 5. **Піроженко Т. О.** Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника / Т. К.

Піроженко. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 152 с. 6. Собчик Л. Н. Методы психологической диагностики / Л. Н. Собчик. – Вып. 3. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – 255 с.

References

1. Adler A. *Praktyka i teoriya indivydual'noj psyhologyy* / A. Adler. – М. : Progress, 1995. – 296 s. 2. Batsevych F.S. *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky* / F.S. Batsevych. – К.: Vydavnychiy centr «Academia», 2004. – 196s. 3. Karelin A. *Bol'shaya entsiklopediya psihologicheskikh testov*. – М.: Isd-vo Eksmo, 2005. – 416s. 4. *Lohopedia*. Pidruchnyс. Za red. M.K.Sheremet. – К.: vydavnychiy dim «Slovo», 2010 – 376s. 5. Pirozhenko T. K. *Komunikatyvno-movlennjevyj rozvytok doshkil'nyka* / T. K. Pirozhenko. – Ternopil' : Mandrivec', 2010. – 152 s. 6. Sobchuk L. N. *Metody psyhologicheskoy dyagnostyky* / L. N. Sobchuk. – Vyp. 3. – М. : Izd-vo MGU, 1984. – 255 s.

Митурак М.Т. Корекція комунікативних бар'єрів у дітей молодшого шкільного віку з ФФНМ

У статті розглядаються напрями діагностики та корекції комунікативних бар'єрів у дітей молодшого шкільного віку із ФФНМ. Описано особливості психосоціального розвитку цієї категорії дітей. Визначено параметри дослідження комунікативної компетенції дитини у сукупності комунікативного, комунікативно-когнітивного та лінгвістичного компонентів мовлення. Розкрито шляхи встановлення закономірностей психічного розвитку дитини на основі інтегральних критеріїв. Запропоновано алгоритм та методи діагностики комунікативних бар'єрів. Окреслено напрями використання результатів діагностики щодо подальшої психокорекційної роботи та прогнозування можливих труднощів на етапі навчальної та соціально-психологічної адаптації. Обґрунтовано необхідність надання їм логопедичної та психологічної допомоги, яка має бути специфічною як за цільовою направленістю, так і за організацією процесу. Окреслено психотерапевтичний напрям роботи психолога на основі врахування психодіагностичних даних. Запропоновано напрями психотерапевтичної роботи у відповідності з різновидами особистісних змін. Розкрито роль комплексності логопедичної та психологічної допомоги. Окреслено педагогічні умови для ефективності формування комунікативної діяльності дітей молодшого шкільного віку із ФФНМ.

Ключові слова: комунікативні бар'єри; комунікативні здібності; діти молодшого шкільного віку із ФФНМ; комунікативна діяльність.

Мытурак М.Т. Коррекция коммуникативных барьеров в детей младшего школьного возраста с ФФНР

В статье рассматриваются направления диагностики и коррекции коммуникативных барьеров у детей младшего школьного возраста с ФФНР. Описаны особенности психосоциального развития этой категории детей. Определены параметры исследования коммуникативной компетенции ребенка в совокупности коммуникативного, коммуникативно-когнитивного и лингвистического компонентов речи. Раскрыты пути установления закономерностей психического развития ребенка на основе интегральных критериев. Предложен алгоритм и методы диагностики коммуникативных барьеров. Определены направления использования результатов диагностики по дальнейшей психокоррекционной работы и прогнозирования возможных трудностей на этапе учебной и социально-психологической адаптации. Обоснована необходимость предоставления им логопедической и психологической помощи, которая должна быть специфической как по целевой направленности, так и по организации процесса. Определены психотерапевтическое направление работы психолога на основе учета психодиагностических данных. Предложены направления психотерапевтической работы в соответствии с разновидностями личностных изменений. Раскрыта роль комплексности логопедической и психологической помощи. Определены педагогические условия для эффективности формирования коммуникативной деятельности детей младшего школьного возраста с ФФНР.

Ключевые слова: коммуникативные барьеры; коммуникативные способности; дети младшего школьного возраста с ФФНР; коммуникативная деятельность.

Myturak M.T. Correction of communication barriers in primary school children with phonetic and phonemic disorders

The article examines the areas of diagnosis and correction of communication barriers in primary school children with phonetic and phonemic disorders. Describes the features of psychosocial development of these children. Defined the parameters of the study of communicative competence of the child in the aggregate, communicative, communicative and cognitive and linguistic components of speech. Reveals ways to elucidate the mental development of the child based on integrated criteria. Available the algorithm diagnostic methods and communication barriers. Outlined areas of diagnostic results of further work and psycho forecasting possible difficulties at the stage of training and social-psychological adjustment. The necessity of providing them with speech therapy and psychological assistance, to be specific than the target orientation and the organization process. Outlined psychotherapeutic direction of the psychologist with due regard psychodiagnostic data. Directions psychotherapeutic work in accordance with the kind of personality change. Solved the role of complex speech therapy and psychological help. Outlined pedagogical conditions for the effectiveness of communicative activity of primary school children with phonetic and phonemic disorders.

Keywords: communication barriers; communication skills; primary school children with phonetic and phonemic disorders; communicative activities.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2014 р.
Статтю прийнято до друку 29.09.2014 р.
Рецензент: д.п.н., проф. Шеремет М.К.